

Hagyományos ormánsági közösségek – a helyi társadalmak integrációs lehetőségeinek tükrében

Traditional communities from the Ormánság region – in the aspect of integrity building in local societies

RAGADICS TAMÁS

Összefoglalás

A dél-baranyai Ormánság napjainkban egyike a legsúlyosabb problémákkal küzdő magyarországi területeknek, ahol a gettósodás térségi szinten is jelentkezik. A tanulmány az ormánsági falvak társadalmi életét a közösségi együttműködés látószögéből vizsgálja a vidék múltjával foglalkozó szakirodalom és a kistelepülések kulcsszereplőivel készített interjúk alapján.

Kulcsszavak: *hagyományos közösségek – helyi együttműködés – Ormánság – vidékfejlesztés*

Abstract

Situated in the south of Baranya County, Ormánság is one of the regions which has to face the most severe problems in Hungary, such as segregation manifested at a regional level. The current study examines the social life of villages and community collaboration in Ormánság, based on the literature about the history of the region, and on interviews with key figures of the villages.

Keywords: *local cooperation – Ormánság region – rural development – traditional communities*

Bevezetés

A Baranya megye déli, délnyugati részét elfoglaló Dráva-menti síkság kistelepüléseinek nagy része tartozik – kulturális, néprajzi hagyományait tekintve – az Ormánság tradicionális kistájához. Az Ormánságot az elaprózódott településszerkezettel, a hiányos infrastrukturális ellátottsággal és az előnytelen munkaerő-piaci helyzettel összefüggő gazdasági és társadalmi problémák miatt tekinthetjük Magyarország egyik legsúlyosabb helyzetben lévő válságzónájának. A térség földrajzi, gazdasági és szociális értelemben is peremterület. Előrehaladott a helyi társadalmak eróziója: alacsony az aktív, kvalifikált, fiatal népesség aránya; meghatározó az idősek, a képzetlenek, a szociális ellátórendszerből élők jelenléte.

Míg az Ormánságot a 19. század utolsó harmadáig virágzó állattartás, gazdag hagyományok, erős protestáns közösségek, valamint a fenntartható természet-ember kapcsolat sokszínűsége jellemezték, addig már a 20. század elején az önpusztító születésszabályozás miatt került az érdeklődés középpontjába. Mára egyike az ország leghátrányosabb helyzetű területeinek. Jelen tanulmány – a dél-baranyai térség problémáinak megértésére irányuló nagyobb kutatási folyamat részeként – azt vizsgálja, milyen tényezők alapozták meg az ormánsági kistelepülések helyi társadalmainak stabilitását a korábbi (a 20. századot megelőző) időszakban, s mennyiben alkalmasak ezek a régi, hagyományos elemek arra, hogy megújult formában ismét integrálják és erősítsék a lokális közösségeket. A vázlatos írás anyaga a dél-baranyai térséggel

foglalkozó szakirodalmi munkákon és az ormánsági falvak kulcsembereivel¹ készített interjúkon alapul.

Hagyományos közösségek – alapkövek a helyi társadalom újjáépítéséhez

Az elmúlt 150 év gyökeresen átalakította az ormánsági települések életét meghatározó gazdasági és politikai feltételrendszert. Megváltozott a térség falvaiban élők összetétele, a helyi társadalmak szerkezete. Számos dolog azonban továbbra is indokolja azt, hogy figyelembe vegyük a tradicionális közösségekre jellemző integrációs sémák mögött meghúzódó szempontokat és háttértényezőket. A legfontosabbak ezek közül az Ormánság-fejlesztés célrendszerének alapvető elemei: a helyi közösségek aktivizálása és stabilizálása továbbra is az ott élő emberek életminőségének magasabb szintre emelésére irányul (vö. Warrren, 1956). Közös a Dráva-mente természeti, kulturális és épített környezeti értékeinek megóvását, s azok fenntartható felhasználásán alapuló szemlélet is, amely a térség jövőjét építő Ős-Dráva Programnak is sajátja.² A premodern tradíciók és módszerek felhasználását elősegíti az a tény is, hogy az Ormánság többszörösen is perifériális térség (Reményi & Tóth, 2009, pp. 9-53), így elkerülték az ipari fejlődés és az urbanizáció természetet átalakító hatásai – lehetőség adódik a táj és a tájgazdálkodás revitalizációjára.

A helyi társadalom kohézióját, az egyének és családok együttműködését a megélhetés érdekében végzett mindennapi tevékenységek rendszere alapozta meg. Az erős rokoni és szomszédsági hálózatok mellett a tradicionális közösségekben nagy szerepe van a vallásnak és lokális társadalom ünnepeinek is (Fél & Hofer, 2010). A továbbiakban az integrációt biztosító elemeket tekintjük át vázlatosan, a teljesség igénye nélkül mutatva be a kistelepülési közösségek átalakulásának hátterében meghúzódó tényezőket, és a fejlődés lehetséges irányait.

Családi, rokoni kapcsolatok

Az egyén és társadalom szempontjából is kulcsfontosságú családi, nagycsaládi közösség az együttműködés legfontosabb alapját jelentette a modern kor előtti ormánsági falvakban. A kölcsönös segítségnyújtás és szolidaritás kötelékeit alapozták meg a vérségi kapcsolatok, ezért pontosan számon tartották a leszármazások rendjét és a rokonsági fokokat. (Elek & Gunda et al., 1936)

Az életlehetőségek beszűkülésére (folyószabályozás, a vizes élőhelyek, erdők és legelők közös használatának tilalma, a földszerzés korlátai) az ormánsági protestáns családok drasztikus születésszabályozással reagáltak, megőrizve és házasodás útján gyarapítva a családi birtokot egyetlen utódjuk számára. (Kiss, 1937) A gyermekszám csökkenése valóban biztosította a magasabb életszínvonalat, ugyanakkor a családi kapcsolatoknak is határt szabott. Néhány generációváltást követően a régi ormánsági nemzetségek egy

¹ A 30 interjú 2009 és 2012 között készült az ormánsági falvak polgármestereivel, önkormányzati képviselőkkel, gazdálkodókkal és vállalkozókkal, lelkészekkel és pedagógusokkal.

² Az Ős-Dráva Program olyan komplex területfejlesztési terv, amely a táj- és vízgazdálkodás hagyományos elemeinek rehabilitációja révén segíti elő a természeti környezet értékeinek megóvását és a térség lakóinak megélhetését (lásd www.osdrava.hu).

része kihalt, a rokoni szálak megritkultak.³ A szocialista rendszerben a térség jelentős migrációs veszteséget könyvelhetett el: a fiatalok a városi, ipari munkahelyek irányába mozdultak, tovább gyengítve ezáltal a családi kötelékeket. A gazdasági fejlődés a rendszerváltozást követően is elkerülte az Ormánságot, így folytatódott a képzetesebb, munkaképes korú népesség kiáramlása a dél-baranyai területekről. (Kovács, 2005)

A családi, rokoni együttműködés szerepe – a fent jelzett trendek ellenére – továbbra is nagy jelentőségű az ormánsági kistelepüléseken. A térségben előrehaladott az etnikai szegregáció: a cigányság esetében kiemelt fontossággal bírnak a biztonságot jelentő rokoni kötelékek. A szegénységben élő, kevésbé mobil csoportok szempontjából – a szociális ellátás elégtelensége miatt – nagy a kölcsönös támogatást, segítségnyújtást jelentő, aktivizálható családi kapcsolatok szerepe. Az egymásrautaltság és kiszolgáltatottság erősíti ezeket a viszonyokat.

A térségben működő gazdaságok, vállalkozások jelentős része is családi keretek között szerveződött kisvállalkozás, amely a családtagok szakértelmére, munkaerejére épül. A kölcsönös bizalom kötelékei alapját képezhetik a gazdasági boldogulásnak is.

Szomszédsági viszonyok, lokalitás

A hagyományos ormánsági közösségeket rendkívül intenzív térhasználat jellemezte. Az adott település területén belül a házhelyek kapcsolódása mellett, a kertekben, szántóföldeken, halászhelyeken, legelőkön és kaszálókon tevékenykedők között a „hely közössége” (Tönnies, 1983) teremtett kooperációt. A nehezebb mezőgazdasági munkák alkalmával (pl. aratás, cséplés, trágyahordás, szántás) a szomszédok számíthattak egymás támogatására. (Kodolányi, 1960)

A 20. század során indukálódó migrációs trendek eredményeként meggyengültek a szomszédi kötelékek. A népesség jelentős részének lecserélődése generációk alatt kialakult kapcsolatok szövetét vágta szét. A rendszerváltozást követő időszakban komoly problémát jelent az alacsony ingatlanárak miatt beáramló elszegényedett vidéki, és lecsúszott városi csoportokból formálódó „rural underclass” egyre dominánsabb jelenléte. (Ladányi, 2012, pp. 157-162)

A közös térhasználat által megalapozott helyi együttműködésekre jelenleg is nagy szükség van. A szomszédságok, utcák, településrészek kooperációja alapozhatja meg az aktív, közös célok kitűzésére és megvalósítására képes lokális civil társadalmat, amely az ott élők hatékony érdekérvényesítésének és településfejlődésének zálogát jelenti. Ezért különösen fontos a felelős állampolgárság bázisát képező helyi, szomszédsági együttműködések elősegítése és erősítése a hátrányos helyzetű falvakban. A jól működő szomszédságok a leszakadó kistelepüléseken ma is számos területen pótolják, illetve egészítik ki az állami és önkormányzati szociálpolitika hiányosságait.

Korcsoportok, barátságok

A premodern társadalmak együtt nevelkedő, együtt játszó gyermekcsoportjai hosszabb távon stabilizálták a tradicionális falusi társadalmakat: megalapoztak szoros

³ Már a két világháború közötti időszakban sor került nagycsaládosok betelepítésére az ország más területeiről az üresen maradt ormánsági telkekre. (Fülep, 1984) A Rákosi-rendszerben több kulákként nyilvánított gazdálkodót internáltak a térségből; az 1950-es, 1960-as években a beás cigányság egyes csoportjai költöztek az kistelepülésekre.

barátságokat, későbbi komaságokat, valamint házassági kapcsolatokat is. Időskorig, illetve halálig fizikai támogatást és mentális védelmet biztosítottak. (Fél & Hofer, 2010)

Az adott kistelepüléshez kötődő baráti viszonyok ma is hozzájárulnak a népességmegtartó erő fokozásához, ugyanakkor az elmúlt évtizedek fejleményei (a falusi intézményrendszer további leépülése, az infokommunikációs technológiák fejlődése stb.) a településen kívüli kapcsolatok erősödése felé mutatnak. Az új generációk helyben tartása ugyanakkor nem lehet a településpolitika egyértelmű célja: a fiatalok számára minél szélesebbre kell tárnai a gettósodó, leszakadó népesség által lakott kistelepülésekről való kilépés esélyét.

Munka

A hagyományos helyi társadalmak kohéziójának legfontosabb alapjait – ahogy erre fentebb is utaltunk – elsősorban az önfenntartás és megélhetés érdekében végzett tevékenységek adták. A gazdálkodók rászorultak egymás támogatására a mezőgazdasági technika akkori színvonalán. A szocialista időszakban az állami redistribúció hiányosságainak kiküszöbölésére megmaradtak, illetve új formákban jelentek meg a kölcsönös támogatás mechanizmusai (pl. a kaláka munka). Ahogyan a falusi népesség megélhetésében az állattartás és kertgazdálkodás egyre kisebb szerepet játszik, s ahogyan a társadalmi szakadék szélesedése miatt visszaszorulnak a kölcsönösségi viszonyok a helyi társadalmakban, úgy veszíti el a közös munkavégzés a lokális együttműködés megteremtésében és a kistelepülési közösségek formálásában betöltött fontos szerepét (vö. Kovács, 2010).

A magas inaktivitási rátával jellemezhető ormánsági kistelepüléseken komoly jelentősége van az önkormányzatok által szervezett közmunka programoknak, a szociális földprogramoknak, illetve a közelmúltban kibontakozó Ős-Dráva Programnak. A fenti projektek szerepe messze túlmutat a résztvevők számára biztosított megélhetésen. Megfelelő szervezettség és adekvát célzottság esetén alkalmasak a munkaerő-piaci integrációra, a szocializációs hiányosságok pótlására, a felelősség és lokálpatriotizmus fejlesztésére, és a helyi közösség megerősítésére is.

Vallás, ünnepek

A tradicionális közösségek mindennapjait áthatotta a vallás; az egyházi ünnepek strukturálták az évet, s közös világképet biztosítva egységesítették a társadalom értékrendjét. Bár az ormánsági református közösségekre jellemző szekularizációs trendek – az egyházi tanításnak az egykézés kultúrájával való összeférhetetlensége miatt – már a 20. század elején megfigyelhetők voltak (Elek & Gunda et al., 1936), a vallás közösségformáló szerepe továbbra is jelentős a térségben. A közösségépítés és szociális segítségnyújtás egyházi tevékenységei különösen a marginalizálódott cigány csoportokat érik el az Ormánságban.⁴

Az ünnepek a modern társadalomban is jelentős kohéziós erőt képviselnek. Fontos, hogy a kistelepülések közösségi eseményei a helyi társadalom minél szélesebb rétegeit szólítsák meg eszmeiségükkel és tartalmukkal. A hagyományos vallási ünnepek mellett így válhatnak kollektív élménnyé a falunapok, majálisok, elszármazottak találkozói stb.

⁴ A szociális szerepvállalás terén elsősorban reformátusok és katolikusok fejtenek ki jelentős aktivitást a térségben.

Ezért lényeges, hogy a forráshiánnyal küzdő helyi önkormányzatok (illetve civilek) a rendszeres ünnepi alkalmak megszervezésével – ha szerényebb formában is – biztosítsák a közösségi alkalmakon való részvétel lehetőségét a peremhelyzetben lévő falvak lakói számára.

Összegzés

A premodern társadalmak kohézióját megalapozó tényezők jelentősen átalakultak az elmúlt 150 év során. A peremhelyzetben lévő ormánsági kistelepüléseken – elsősorban a gazdasági hátrányokkal összefüggő negatív migrációs trendek miatt – meggyengültek a lokális közösségeket összetartó szálak; hiányukban a külső fejlesztő tevékenységek nem, vagy csak alacsony hatékonysággal járulhatnak hozzá a térség felzárkóztatásához.

Az esetleges fejlesztési programok úgy lehetnek eredményesek, ha építenek a helyi társadalom rokonsági, szomszédsági, barátsági kötelékekkel átszőtt hálózataira, s együttműködnek lokális érdekek mentén szerveződő civil és egyházi kezdeményezésekkel. A helyi közösségek megerősítésének alapvető feltétele a megélhetést teremtő, a jövőbe vetett bizalmat és az önértékelést erősítő, értelmes munkalehetőségek biztosítása. Ezen a téren a hátrányos helyzetű térségekben komoly szerepe lehet az állami és önkormányzati közfoglalkoztatási projekteknek és a szociális földprogramoknak.

Irodalom

- Elek, P. & Gunda, B. et al. (1936). *Elsüllyedt falu a Dunántúlon: Kemse község élete*. Budapest: Sylvester Rt.
- Fél, E. & Hofer, T. (2010). „Mi, korrekt parasztok...” *Hagyományos élet Átányon*. Budapest: Korall.
- Fülep, L. (1984). *A magyarság pusztulása*. Gondolkodó Magyarok Sorozat. Budapest: Magvető Kiadó.
- Kiss, G. (1937). *Ormányság*. Budapest: Sylvester Rt.
- Kodolányi, J. ifj. (1960). *Ormányság*. Budapest: Gondolat.
- Kovács, T. (2005). A sellyei (siklósi-) KSH-térség rövid leírása (pp. 29-52). In: Baranyi, B. (szerk.). *Roma szegregációs folyamatok a csereháti és dél-baranyai kistérségekben*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Kovács, T. (2010). *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*. Budapest: L'Harmattan.
- Ladányi, J. (2012). *Leselejtezettek*. Budapest: L'Harmattan.
- Ős-Dráva Program. www.osdrava.hu
- Reményi, P. & Tóth, J. (szerk.) (2009). *Az Ormányság helye és lehetőségei*. Pécs: IDResearch Kft.
- Tönnies, F. (1983). *Község és társadalom*. Budapest: Gondolat.
- Warren, R. L. (1956). Toward a Reformulation of Community Theory. *Human Organization* 15 (2): 9-11.